

KRÉMER BALÁZS

AZ ALAPVETÉSEK ÉRTHETŐSÉGÉRŐL – ÉS TARTHATATLANSÁGÁRÓL

Hozzászólás a vitairathoz

Hetek óta készülök reagálni Bugarszki Zsolt indulatos vitairatára: bár általában nem szokott nehézséget okozni gondolataim kifejtése, itt most eléggé gondban vagyok. Részben a „válaszoló szerepem” skizofréniája miatt, részben az írás mondandója okán. Válaszoló szerepem ügyében zavarba hoz az a kettősség, hogy egyfelől volnék egy, a kritikai szociológia hagyományain felnevelkedett szabad gondolkodó és szabad szájú értelmiségi, másfelől meg vagyok a Szociális Szakmai Szövetség elnöke, akinek szabad szájú kritikáját némiképp korlátozzák a funkciójából adódó diplomáciai késztetések és kényszerek. E skizofréniát felnagyítja Zsolt írásának indulatos modora és stílusa. A kétségkívül valós problémák alapjaira épülő indulatossággal személyesen nincsen különösebb gondom, de az indulatosságból fakadó torzításokkal már vannak, különösen funkcióból adódóan. Nos, így is...

Amikor Zsolt a szakma válságáról szóló fejtegetéseibe belelendül, akkor első alcímként a szakma „morális válságáról” beszél. Ha ezt más szavakra le akarnám fordítani, akkor az alapvetés úgy szólna, hogy „a szociális szakma becstelenné vált”, hogy „elveszítette erkölcsi alapjait és tartásait”.

Be kell valljam, hogy én ezt nem így gondolom, és ha netán mégis meggyőzne valaki ezen alapvetés igazságáról, akkor azonnal le is mondanék a 3SZ elnökségéről, és minden egyéb, a szakma közéletében viselt funkcióimról. Szerintem Zsolt sem gondolja ezt egészen így, hiszen ha így gondolná, akkor minek írogatna efféle vitairatokat? Racionális érvekkel nem lehet gazemberekből tisztességes és becsületes népeket „faragni”, de még a használhatatlanul idiótákat is nehéz meggyőzni az erény mibenlétéről (mert idióták...). Problémákat felvetni tisztességes, becsületes és értelmi képességeiket nem teljesen leamortizált népeknek érdemes – másnak minék?

Zsolt alapvetése tehát tarthatatlanul eltúlzott, inkább indulatok és dühök kifejeződése, és emiatt korlátozottan alkalmas kiindulópont a szakma válságos állapotának elemzéséhez. Nem vitatom azonban, hogy az indulatoknak és dühöknek van alapja, és talán épp ezek lehetnének egy feltárási vita kellően motiváló kiindulópontjai.

A dühök szinte mindig valamiféle beszorítottságok, fullasztó levegőtlen-ségek és megbéklyózott tehetetlenségek által kiváltott indulatok. Igen, ebben az értelemben ugyanez az oka a dühnek most is: a magyar társadalom, és különösen a közszolgálatokat benyelő politika jó nagy ülepként telepedett rá a szociális munkára, amely alól alig kapunk levegőt. Talán ennek belátása Zsolt legnagyobb torzító tévedése: a szociális munka nem a vákuumban, szabad és befolyásoktól mentes térben önmagát odanavigálva van válságban – hanem, valamelyest, bizonyosan a külső körülmények, ha úgy tetszik, maga a társadalom, a gazdaság, a politika és a jog taszította e válságos helyzetbe.

Nem tudnék pontos arányokat jelezni abban, hogy mekkora mértékben nincs igaza Zsoltnak akkor, amikor a szociális munka válságáról szólva nem vesz tudomást a külső kényszerekről, és mennyiben van igaza akkor, amikor amellet érvel, hogy maga a szociális munka is hozzájárult a saját maga válságba sodródásához. Merthogy, és ebben van kétségkívül igaza: a helyzet kialakulásában a szociális munka szereplői (értsd: a szociális szakemberek, a szociális munka intézményei) is cselekvő ágensként vettek részt, akkor is, amikor nem tették meg azt, amit meg kellett volna; és akkor is, amikor megtettek olyanokat, amiket nem kellett volna.

Számomra ez az a kontextus, amiben érthetők a dühök és indulatok – még akkor is, ha Zsolt nem vonja meg a maga tanulságait. Nem elemzi azt, hogy a szakma hol és miben nem reagált eléggé bölcsen, elég tartással és „tökösséggel”, netán kellő akcionalista kockázatvállalással az ellen, hogy az ülepek fojtogatva ráhuppanhattak; nem elemzi azt, hogy mi az, amit csak magunknak köszönhetünk; és pláne nem beszél arról, hogy mit lehet tennünk az ülepek ránk nehezedő súlya és bűze alatt.

Bár jó lenne, de nem tudom rövid és frappáns elemzésben és arra épülő programként kifejtetni én sem. Néhány tényezőre talán megpróbálhatok rámutatni – vagy legalábbis erre fogok kísérletet tenni az alábbiakban.

Az erényről, avagy a morális válságról

Zsolt moralizáló alapvetésével alapvetően nem értek, nem érthetek egyet: nem gondolom azt, hogy a szociális munkások többsége bitang és becstelen lenne, hogy a szakma ennyiben morális válságban lenne. Ugyanakkor azt gondolom, hogy egyrészt vannak a szakmában tisztességtelen, hitvány emberek is, és másrészt a szakma soha nem alakította ki azokat a tisztázó mechanizmusokat, beszélgetéseket, amelyeken részben elválhatna a „ocsú a búzától”, részben lenne módja, szava, formája annak, hogy a szakma kifejezhesse megvetését a szakmai erkölcs-telenséggel és az amorális kollégákkal szemben. Ennek némiképp az ellenkezője is igaz: ugyanígy nincsenek mércék, mechanizmusok és szavak az erény, benne a hősiesség, a kiállás, a tartás elismerésére és mércéként való megbecsülésére sem. Hogy mennyire nincsenek szakmai normák, azt Zsolt szövege – szándéka ellené-

re is – jól mutatja: az általa hivatkozott példák a bulvármédia feltupírozott hírei, amelyekről a „belső hírek” mást (is) mondtak. Azaz, amikor a szakmai erényt ápoló és elismerő mechanizmusok (a hírektől a történetek objektív, tárgyyszerű feltárásán keresztül a „szakmai ítéletek” meghozataláig) nem működnek, akkor Zsolt is, más is elfogadja a máshonnan jövő híreket, elemzéseket és ítéleteket. Na, ettől fogva a szakma valóban védtelen, nem képes sem kifejezni saját normáit, sem jelezni erkölcsi megvetéseit. Az elmúlt időszak nyilvánosságot kapott szociális botrányait valamennyi esetben az jellemezte, hogy a „testnedvekre gerjedő” bulvársajtó tematizálta az ügyeket, a szakma vagy háritással reagált, vagy mindenki másnál hangosabban a saját nyakába igyekezett borogatni a botrány kapcsán előtérbe tolt minden bilit. Mintha a szociális szakma nem az árnyalt, objektív, szakszerű elemzések világa lenne, hanem a bulvárra való rálicitálás „hát az még semmi!” pletykáit a bennfentesek magabiztosságával terjesztő népek körét jelezné.

Nos, ennél fogva valóban többeknek sokkal kétesebb moralitásúnak, sokkal mélyebb válságban levőnek tűnhet a szociális munka annál, mint amennyire tényleg válságban van.

A morális válság másik, szintén létező megnyilvánulása az, hogy a szociális problémákra, még a legszélsőségesebb nyomorra való hivatkozás is, olykor pusztán alibi a szociális munkások, szociális intézmények érdekeinek képviselőéhez, megjelenítéséhez. Ebben a kérdésben sem lehet feketén-fehéren fogalmazni. Egyfelől az ügyfeleknek az önérdék alibijeként való tálalása nyilvánvalóan ütközik a szakma normáival. Másfelől viszont, amint az az elmúlt időszak bérvételései kapcsán világossá vált, a szociális területen dolgozók életkörülményei és jövedelmei valóban tarthatatlanná váltak, és valóban, a szociális terület dolgozói mintha belesimultak volna az ügyfélkörük szociális státuszaiba – ahonnan nézvést már (ha nem is védhetőbb, de) érthetőbb a csúsztatás. Továbbá a hasonló csúsztatások a sokkal jobb helyzetű szakmák és csoportok körében is sztenderd, bevált gyakorlatok, mondjuk, az egészségügy érdekartikulációja szinte soha nem lépett túl azon, hogy „a betegnek csak az a jó (attól már minden jobb), ha jobb az orvosnak”.

Ebben a kérdésben is morálisan billegő pályára lavírozta magát a szociális munka – akkor is, ha ezt nem züllöttségéből eredően, hanem létező társadalmi játékszabályokat követve, kicsit bután, önmaga hosszú távú érdekei ellenében tette. (Tegyük zárójelbe: az egészségügy ugyancsak bután teszi...)

Amiről itt fentebb szó esett, az indokolja leginkább a késztetésemet a reagálásra: az erény mibenlétét csak olyan hagyományok alapján lehet körülírni, amely hagyományokat vagy megteremt és ápol egy közösség a napi érintkezései, közös ügyei kapcsán, vagy nem – és akkor a közösség moralizáló bűnbakgyártásait a külső hatalmak kényszeríthetik rá a közösségre. Zsolttal ellentétben nem gondolnám, hogy a morális normákat galádul maga a szociális szakma foszlatta szét; még azt sem, hogy e foszlatás a szakma egészére, többségére jellemző lenne (sőt

azt gondolom, hogy ez legfeljebb egy szűk kisebbségre igaz) –, de azt is gondolom, hogy a szakma elhanyagolta és felmorzsolta a maga védekező mechanizmusait a kollektív, „hivatásrendi” moralitások karbantartására. Mégis talán ez a legfontosabb védekezési és kilábalási teendő a szakma identitásának ápolásában – amely teendő nem megvalósíthatatlan, nem elvégezhetetlen. Ha nem tűnne 3SZ önképzésnek, akkor mondhatnám azt is, hogy mindennek sikerült megőrizni az alapjait is: az Etikai Kollégium, ha elszigetelten is, ha források és nyilvános érdeklődés nélkül is, de ápolja a kódexet és annak szellemét.

A szakmai gyökerek

Zsolt indulatosságával leginkább ott és abban tudok egyetérteni, ahol és ahogyan a létező szociális munka értékorientációit kritizálja. Azt hiszem, nagyon igaz van a paternalista, az infantilizált ügyfelek szabad akaratát átlépő és figyelmen kívül hagyó gyakorlatok szapulásában. Amint abban is, hogy a létező, az ügyfelek autonóm, szabad választásait és felelősségteljes döntéseit mellőző gyakorlatok ellenére, a szakma önképe, identitásait kifejező értékdeklarációi ennek az ellentétéről szólnak: az ügyfelekkel való szabad és önkéntes alapú együttműködésről, a kliensek „hatalommal való felruházásáról” („empowerment”) és hasonlókról.

Ám itt is, miközben kétségkívül és letagadhatatlanul vannak felelősségei az alapértékek koptatásában és kompromittálásában magának a szakmának is, a szakmai képzéseknek is – mégsem varrható a probléma egésze a szakma nyakába. Nem hagyható figyelmen kívül az a politikai, igazgatási és szakmai környezet, amely nem csupán nem számol, nem épít a közös értékekre, de jószerevel teret sem biztosít a szociális munkások számára ahhoz, hogy ezeket az értékeket elkönyvelt, közszolgálati munkájuk során érvényesíthessék. Való igaz, hogy szabad és felelősségteljes választások nélkül nincsen önrendelkezés és hatalom. De, kérdelem én: hol, milyen a szociális munka menetét, vagy akár utólagos dokumentálását előíró szabályban jelenik meg egyáltalán az opciók felkínálásának követelménye vagy lehetősége? Milyen adminisztratív szabályok számolnak bármiféle választási lehetőségekkel, no pláne olyan elvárásokkal, hogy a szociális munkásnak miben és hogyan kellene a kliensek felnőtt, autonóm szabad választását, döntéshozatalát támogatniuk?

Azt hiszem, hogy a külső környezet ennél még retrográdabb. Ott, ahol ezek a trendi és szexi értékecskék megjelennek, ott nemhogy senki nem veszi komolyan azokat, hanem – a hallgatóságos magyar szabályok szerint – e szavak a kijátszandó rítusok körébe tartoznak. Azokban az uniós és hazai forrásokból finanszírozott programokban, ahol az „empowerment” feltűnik, ott mindenki épp annyira veszi komolyan azokat, mint a lepapírozandó indikátorokat vagy a „fenntarthatóság” kritériumait. (Mint tudjuk, a fenntarthatóság legfeljebb arra vonatkozik, hogy „ha majd mosogatunk a projekt során, akkor foszfátmentes mosogatóval tesz-

szük”, és nem arra, hogy a projekt működési költségei finanszírozhatók legyenek, és ekképp a létrehozott intézmények és kifejlesztett módszerek fenntarthatókká váljanak a projekt lezárása után is...)

Igen, a szociális munka teljesítési elvárásaiban sajátos „üzlet” alakult ki a szociális munkások és a fenntartást finanszírozók között: igaz, hogy nem biztosítják a működés elemi feltételeit sem, de cserébe elfogadást nyer az, ha a munkát a szolgáltatói érdekek vezérlik, és a teljesítések formálisak, rituálisak, csak papíron léteznek maradnak.

Talán innen nézvést igazán drámai a hazai szociális munka gyökereitől való másik jelentős eltávolodás – amely távolodást szintén nem varrhatunk egészében a szociális munka nyakába. A hazai szociális munka más országok hagyományaival szemben a kezdetekkor erősen szociológiai gyökerű volt. Ez nem csupán annyit jelentett, hogy a szociális munka alapjait szociológusok (Ferge, a Kemény-iskola stb.) fektették le, hanem azt is, hogy a szociális problémák értelmezésében és megoldásában az individualizált okok és terápiák keresése helyett a társadalmi és intézményi utak keresését preferálta a szociális munka. Ebben a hagyományban a szociális munka elfogadóbb és megértőbb volt az ügyfelek magatartásaival szemben, és kritikusabb, akár konfliktusokat is felvállal az ügyfelek sorsát meghatározó-kijelölő hatalmi és intézményi mechanizmusokkal szemben.

Ebből a nézőpontból a szociális munka számára súlyos traumákat és vákuumba kerüléseket idézett elő a szociológia elhúzódó válsága, amelynek során elveszítette a társadalmi problémák értelmezésében való kompetenciáit (a társadalmi problémákat az elmúlt évtizedekben befolyásosabban tematizálják a pályázatok kiíró és elbíráló menedzserek mint a pályázatokon nyertes kutatók...).

Ha ezt egyetlen, szimbolikusan drámai jelenséggel akarnám megvilágítani, akkor arra mutatnék rá, hogy számos szociológiai munka a mai társadalmi struktúrát is Ferge Zsuzsa '60-as évekbeli, a szocialista nagyipar társadalmi szerkezetének leírására bevezetett munkajelleg-csoportokkal próbálja meg ma is leírni...

Igaza van Zsoltnak abban, hogy a szociális munka világában születő „kutatások” szakmai színvonala összességében siralmas, hogy a képzés során minimálisan sem nagyon tanítjuk meg a szociális munkásokat „kutatni”, és hogy ennek hatására a szociális kutatások gyakorta annak az elemi követelménynek sem tesznek eleget, hogy a „tényeket” elválasszák a „vélekedésektől” és „előítéletektől”.

De, kérdelem én: mennyiben tehető a kutatási kompetenciákat, a megfelelő forrásokat és eszközöket nélkülöző szociális munkások felelősségévé az, hogy az általuk végzett és közzétett „kutatások” nem töltik ki a szociológia által hagyott űröket? Nem szeretném azt mondani, hogy semennyire, amint azt sem, hogy teljesen.

A színvonal

Szerintem ebben a kérdésben keveredik Zsolt a legmesszebb a tárgyilagos elemzéstől: nem tisztázza ugyanis azt, hogy mit ért a szociális munka színvonalán. Nem is könnyű tisztázni...

Amikor külföldön járok tanulmányúton, vagy oktatóként tanítok (nem az elitkehez tartozó) külföldi szociális munkásokat, akkor mindig erős ambivalenciák törnek fel bennem. Egyfelől mindig megdöbbsz az, hogy a külföldi szociális munkások mennyire műveletlenek, olykor kimondottan bunkók, akik nem hallottak még sem Freudról, sem Millről, sem Durkheimről, sem Senről (hogyan is olvasnák őket...), és olyan fogalmakról sem hallottak még, mint a „kognitív diszszonancia redukció”. Másfelől lehet, hogy számomra ugyan „betanított munkaként”, de beletanulnak és beletanultak a szociális munkába, a gyakorlataik során jól alkalmazzák azokat a „recepteket”, amelyeket a valóban szakácskönyvszerű és színvonalú tankönyveikből megtanultak.

És amikor erre a felismerésre jutok, akkor mindig be kell lássam, hogy egy kiszámíthatóan, általában jól és eredményesen működő, minden tekintetben biztonságos szociális rendszer működtetéséhez leginkább ilyen szakemberekre van szükség – és nem a társadalomelmélet filológusaira, kritikai szociológusaira. Merthogy nyugatabbra a szociális rendszerek majdhogynem unalmasan kiszámíthatóak, garantáltan eredményre vezetők, és ily módon a biztonságot erősítő rendszerek.

Innen nézvést a hazai szociális munka elmúlt évtizedei történetének megítélése is ambivalens. A „fejlett szociális rendszerek” világával való együttműködések és programok (mind a képzés, mind a konkrét programok szintjén) a kiszámítható és biztonságos rendszerbe illeszkedő betanított munkás eszményeit állították magas színvonalú normának. Ilyen a fejlett világ magas színvonalú szociális munkája: problémaérzékeny, a problémákra a saját jól definiált köreiből alternatív választási lehetőségeket kínáló és a választást, a folyamatot precíz protokollokba, eljárásrendekbe szervező folyamatokat foglal magában.

Fennmarad az a kérdés, hogy milyen lehetne, lenne a magas színvonalú szociális munka a nem jól, nem megbízhatóan és nem biztonságosan működő rendszerekben (amelyekben húsz éven át évente átlagosan négyszer módosítják a szociális törvényt, és ennél lényegesen többször a csatlakozó rendeleteket... amelyekben a munkáját végző szociális munkás vagy tanulmányozza a szabályozás változásait, vagy szociális munkát végez, de a kettő együtt nem fér bele az életébe).

Be kell valljam: nem tudom. Az én szívemhez közel áll az a kicsit barkácsoló (értsd: nem a nyugatias elvárások szerint hatékonyan és szakszerűen dolgozó) szociális munkás, aki nem a (nem) bevált sémákat követi, hanem képes a felmerülő problémákat (akár a nem adekvát rendszerszerű sémáktól eltérő módon is) kreatívan értelmezni, és rájuk az optimális válaszokat megtalálni. De tudom azt is, hogy a saját preferenciáim nem azt a magas színvonalú szociális munkát jelenti,

amit általában a fejlett világban jelent, és emiatt igencsak óvatosan merem jelezni saját preferenciámat.

Happy end nincs? Nincs...

Azt hiszem, hogy Zsolt írása – minden kritikám ellenére – fontos gesztus: ideje megpróbálni szembenézni azzal, hogy hol vagyunk, kik vagyunk, hol tévedtünk el, és miért nem azok vagyunk, akinek hinni szeretnénk magunkat. Zsolt alapvetése jogos: a szociális munka válságban van, azaz közös belátássá vált a szakmában az a felismerés, hogy a dolgok nem mehetnek úgy tovább, ahogyan eddig mentek.

De azt is látni kell, hogy ugyanebben az értelemben a magyar társadalom (gazdaság, politika, civil lét stb.) is válságban van. Badarság és illúzió lenne azt gondolni, hogy a környezet válságos állapotának fennmaradása mellett a szociális munka kikeveredhet a válságból. Ezért nincs és nem is lehet happy end.

Ha viszont a szociális válság nagyobb és átfogóbb válságok részese, akkor egyszerre kell belül rendezni a még rendezhetőket, és ezzel párhuzamosan tisztázni azt, hogy mi is a viszonya a szociális munkának a környezet válságaihoz, valamint hogy mennyiben járulhat hozzá (még akár válságos állapotában is) a környezeti válságok rendezéséhez.

Erre sajnos bizonyosan nincsen válaszom. Legfeljebb egy „kicsike válaszcseke”. Nevezetesen az, hogy a szociális munka talán legmélyebb válságtünete épp a környezettel való kapcsolati rendszereinek beszűkülése, társadalmi elszigetelődése. Ha úgy tetszik: a válság legsúlyosabb tünete az, hogy Zsolt a válság leírásában is már úgy tesz, mintha csak magunkra számíthatnánk, mintha csak belül és belterjesen lehetne tenni bármit is.

Pedig szerintem a mára kialakult helyzetnek lenne egy másik olvasata is. Eszerint a szociális munka (részben önszántából és saját lehetőségeit felnagyítva, részben külső kényszerek hatására) az elmúlt évtizedekben magára vállalta (a nyakába szakadt az...), hogy a társadalom nyúgeit és gondjait majd ő maga elrendezi. Magára vállalt és húzott olyan kérdéseket, mint például a szegénység vagy a tartós munkanélküliség – miközben lényegében nincsenek eszközei a problémák orvoslására.

Mondhatnám, dráma az, hogy ezt a „bevállalást” a magyar társadalom és a politika elhitte neki. Hogy másoknak nincsenek teendői ezekben a kérdésekben. Előző példámnál maradva, mintha a szegénység és a tartós munkanélküliség okát a szegények és munkanélküliek adottságaiban kellene keresni, és azokra lehetne bízni a probléma megoldását, akik a szegényekkel és tartós munkanélküliekkel szakmájuk szerint foglalatostkodnak. Miközben ez lehetetlenség. Ám e lehetetlenségbe szorulás maga a válság: a szociális munkára akkora tömegű gond, szenvedés és nyomor szakadt, hogy kizárólag az ilyen helyzetbe sodródott emberekkel „ügyfelezik”, ám ügyfeleinknek épp a külső kapcsolódásaik hiányai, az „integráció

eszköztelenségei” miatt nem nagyon tud megfelelően segíteni, ami miatt mára már az ügyfelei bizalmát is elveszítette, hiszen nem tud érdemben segíteni. Márpedig a szegénység és nyomor akkor csökkenthető, ha az emberek több pénzhez juthatnak (persze a szociális szférának nincsenek pénzei ehhez); munka pedig akkor lesz, ha keletkeznek munkahelyek (a szociális munka nyilvánvalóan nem fog munkaerő-piaci konjunktúrát teremteni...).

Nem tudok tehát receptet adni a szociális munka válságának leküzdésére. Ám ha mégis nekem kellene valamiféle kiindulópontot javasolnom, akkor számomra a kulcskérdés az lenne: mitől és hogyan lehetne a szociális munka szociális? Miképpen lehetne a szociális munka társadalmi beágyazódását, integrálódását, kapcsolatrendszereinek színesebbé, sokrétűbbé, intenzívebbé tételét elősegíteni?

Megint igazat kell adnom Zsoltnak annyiban, hogy ehhez tennünk kell, megbecsültségeinket és elismertségünket javítani kell, amihez bölcsebbnek, önmagunk kompetenciáinak és lehetőségeinek határait befelé és kifelé is képviselni képesnek kell lennünk. És ami talán ennél is fontosabb: nem kellene megpróbálni másnak beállítani magunkat annál, mint amik valóban vagyunk és lehetünk. Zsolt indulatossága és dühe innen nézvést érhető: ma nem vagyunk kellően őszinték sem magunkhoz, sem másokhoz. Nem hitványságból és csalási igyekezetből, hanem azért, mert reflektálatlanul hagytuk magunkat ide sodródni. Amit észre sem vettünk, észre sem akartunk venni.

Talán innen kell kezdeni... itt és most.